

Tělocvičný spolek paní a dívek pražských

Irena Štěpánová

*...Tak vítejte, družky, v čety se stavte,
na červenobílém praporu dnes
znak slávy a síly nadšeně zdravte,
náš stříbrný lev se do výše vznes
a vesele zavljaj praporec ten
nad sesterskou láskou, nad rovností žen!...¹*

Tyto verše, které byly součástí delšího proslovu dr. K. Pippicha, zazněly v tělocvičně pražského Sokola 11. dubna 1898 při příležitosti prvního veřejného cvičení českých tělocvičných spolků a odborů ženských. Odráží se v nich vlastně všechno, čím tyto organizace žily, protože vedle sportovní činnosti plnily zároveň i další funkce výchovné a osvětové, orientované stejně jako v mužském Sokole výrazně česky. V poslední řádce se však objevuje i rovnost žen, tedy další aspekt, který sem přistupuje ještě navíc a stává se jedním z nejdůležitějších.

Naší nejstarší ženskou tělovýchovnou organizací byl Tělocvičný spolek paní a dívek pražských. Oficiálně schválen pražským místopředsedstvím byl 29. listopadu 1869 (šest let po vzniku Sokola). Jeho dokumentace je o několik měsíců starší². Svou relativní samostatnost a původní název spolek podržel do r. 1912, kdy se stal Ženským odborem Sokola pražského, úplně začleněn do struktury Sokola byl v r. 1921.

¹ Tyršovo muzeum tělesné výchovy a sportu, fond Tělocvičný spolek paní a dívek pražských, karton 1, leták Upomínka na I. veřejné cvičení českých tělocvičných spolků a odborů ženských v Praze dne 11. dubna 1898.

² Protokol o poradě zakládajícího výboru nese datum 13. července 1869, korespondence s místopředsedstvím začíná 18. srpna. V této době je také formulován návrh stanov, poslaný jako příloha k žádosti o schválení spolku, fond spolku 1 a, 1869–1870.

Historie této organizace je zajímavá především v době, kdy vystupovala jako samostatný subjekt, tedy od doby vzniku zhruba do první světové války, což představuje přibližně pět desítek let. Za tu dobu se tady vystřídaly tři generace cvičitelek a spolek prošel závažnými změnami v názorové orientaci. Také jeho postavení ve společenském kontextu a názory veřejnosti na cvičení žen i ženskou otázku vůbec se během let postupně přetvářely.

V době vzniku na konci šedesátých let byla pozice Tělocvičného spolku paní a dívek pražských výlučná, exkluzivní. Jeho založení spadá ještě do etapy masového zakládání nejrůznějších organizací po politickém uvolnění na počátku 60. let. Sokol sám je založen v době, kdy tato vlna kulminuje. Tělocvičný spolek zachycuje jen její poslední záchvěvy. Nové desetiletí, 70. léta, přináší hospodářskou krizi a pasivní rezistenci, nenaplnění politických ambicí a ideálů, které se zdály na dosah ruky, vystřízlivění, deziluzi, stagnaci. K novému celkovému oživení dochází až v létech osmdesátých.

To je ovšem situace viděná a interpretovaná z „mužského“ hlediska. Ženský pohled, o který se tato studie pokouší, má trochu jinou optiku. Bylo třeba víc času, aby myšlenka ženského spolku zabývajícího se tělocvikem, tedy myšlenka revoluční, téměř šokující, mohla uzrát a najít skupinu spřízněných duší, zaštitěných známými osobnostmi, které by oslabily očekávané nepříznivé reakce veřejnosti. Těmito osobnostmi byly paní Kateřina Fügnerová, manželka tehdy už zesnulého zakladatele Sokola, a Sofie Podlipská. V písemnostech spolku také od počátku figuruje sl. Klemeňa Hanušová, dlouholetá funkcionářka a cvičitelka (dcera prof. J. I. Hanuše), paní Anna Srbová a paní Terezie Nebeská. Členkou prvního prozatímního výboru byla i Karolina Světlá.

Bylo důležité, jak přijmou tak nezvyklý spolek Pražané, respektive Pražanky. Hlavní mluvčí se tedy stává Sofie Podlipská, která v letáku a výzvě otištěné v předních listech formuluje hlavní účel a smysl nově vznikajícího společenství. Zdůrazňuje nutnost harmonického rozvoje osobnosti (v zdravém těle zdravý duch) i pro ženy, kritizuje dosavadní běžný životní styl a výchovu dívek, které mají minimum pohybu v dětství i dospívání. Navíc sem prolíná i kritika nerovnoprávného postavení žen v otázce vzdělání a veřejné činnosti. Tělocvik může být počátkem cesty jisté emancipace³.

³ „Veřejnost bude tak dlouho strašidlem ženy, ode vši činnosti zapuzujícím, dokud ona tu veřejnost neovládne mravní důstojností, dokud v ní nepřenese svůj upřímný donáščí cit. Myslím dále, že jenom řízení ženské jest zárukou, by nepřemístila se cvičení tělesné v mužské silovíky, úbrž vyhovělo se přemýšleným způsobem přirozeným potřebám pohlaví našeho. Jednat se tuž o zdraví pevně a leposť pohybů, jednat se slovem o ženskost v díle ženském. Za tímto účelem zakládáme

Problematická 70. léta, kdy byla ohrožena existence řady venkovských sokolských jednot, kdy zanikalo mnoho ostatních spolků s nejrůznějšími zaměřeními, proběhla u pražských cvičících dam a dívek k plné spokojenosti. Veřejnost si zvykla na existenci spolku a jeho aktivity se postupně naučila chápat jako samozřejmou součást veřejného a národního života.

Spolek v těchto letech dával o sobě vědět. Nebyl uzavřeným společenstvím, jeho aktivity byly nasměrovány navenek, k jiným (ženským) organizacím i ke školství. Od roku 1874 zajišťovaly členky spolku pravidelnou výuku dívčího tělocviku ve škole u sv. Štěpána a v dalších školách v blízkosti Sokolovny. (Žádost městské radě o povolení dívčího tělocviku na obecných školách byla podána v r. 1871). Velkou oporou tu byla r. 1872 vydaná metodická příručka první cvičitelky a náčelnice spolku Klemeni Hanušové, nazvaná *Dívčí tělocvik*⁴.

Další aktivitou byla snaha umožnit některým členkám spolku získání kvalifikace „ošetřovatelek ze stavu občanského“. Výbor vedený S. Podlipskou ustavuje za tímto účelem zvláštní odbor, jehož členky jsou po čase nuceny konstatovat, že „vše se v tak širokých rozměrech provésti nedá“. V reálných možnostech bylo pouze zajištění „přednášek z oboru zdravotní vědy od osvědčených sil lékařských“⁵.

Bezplatné cvičení pod vedením členek cvičitelského sboru bylo umožněno i starším chovankám pražského ústavu hluchoněmých. Měla je na starosti mladička Renata Fügnerová po létech vzpomínající, jak vděčné žákyně to byly⁶. Zdarma nebo za snížený poplatek mohly cvičit i frekventantky Ženského výrobního spolku, oficiálně označeného za spolek sesterský.

Postupně vzrůstal počet svazků ve společné knihovně, kterou založila a zpočátku zásobovala paní Fügnerová. Také spolkové jmění díky přízniv-

Tělocvičný spolek paní a dívek pražských a vyzýváme rodičky souhlasit s námi k horlivému účastenství. Matky české, opatřtež tedy přistoupením ke spolku tomu vzájemně dětem svým i sobě nezbytných prostředků hmotných, každé jednotlivé rodině nepřístupných, dbejte okem pečlivým nad zdravím a rozvojem podniku tohoto, dcery české, učte se cvičiti sebe i jiné, abyste v každém způsobilu dostáti mohly úkolů, jež povolání vaše jak v domácnosti, tak při společném díle národním na vás vzuší.“ Leták Paním a dívkám českým, tiskem E. Grégra v Praze 1869, nákladem vlastním.

4 K. Hanušová vydává r. 1883 *Dětský tělocvik*, r. 1885 *Hry míčem pro mládež*, r. 1891 *Domácí tělocvik pro dívky* chybného držení těla, 1896 *Tělocvičné hry mládeže*, r. 1907 *Tělocvik domácí* atd.

5 Zápis valné hromady Tělocvičného spolku paní a dívek pražských odbyvané dne 25. 1. 1874 o 3 hod. v místnostech Sokola pražského. *Časopis Sokol* 1874, č. 3, s. 21–22. (Ošetřovatelské kurzy uspořádal o několik let později Ženský výrobní spolek).

6 Tyršová (Fügnerová), R.: První cvičitelský sbor. In: *Vzpomínáme s vděčností a láskou. Cvičitelský sbor žen Sokola pražského*, Praha 1929, s. 9–11.

cům vzrostlo. V průběhu celého trvání samostatnosti organizace ovšem sotva stačilo na pronájem tělocvičny a placení nezbytných výdajů.

Skutkem, který v dobovém kontextu lze nazvat odvážným až riskantním, bylo první veřejné cvičení členek spolku 29. června 1870. Národní listy, vždy nakloněné pro sokolskou věc, přijaly tuto akci s velkou sympatií: „*S radostí nelíčenou pohlížíme na rozkvétající tento spolek, který nám opětně díky neúnavné své činnosti a čilosti podal... Při zvucích hudby objevily se cvičící dívky a paní v stejnokroji tělocvičném. Velmi zajímavými a namnoze pak dosti těžkými cvičeními započato... Oddělení druhé obsahovalo cvičení družstev na nářadích... Veškerá cvičení byla velmi zdařile a k nemalému překvapení obecnstva provedena... Nadějeme se, že dívky a paní pražské, poznavše takto pravý účel tělocviku, hojně přistupovati budou k spolku tomu, jehož dalšímu rozvoji z plna srdce voláme Na zdar!*“⁷. Bylo to něco nevídaného, na co bylo třeba si zvyknout. Další veřejné cvičení provedly žákyň ve věku 7–13 let v červnu 1872. Tato produkce přilákala tolik obecnstva, že byla i významným kasovním úspěchem (výtěžek byl věnován postiženým povodní). V r. 1874 byl zorganizován odborně vedený kurs pro cvičitelky pražské i venkovské. V některých venkovských městech se totiž rovněž začaly ustavovat kroužky cvičících žen, hledající záštitu v Sokole. Aktivní byly například ženy v Jindřichově Hradci, Chrudimi i jinde.

Členky spolku se oficiálně zúčastňovaly veřejného života. Jejich delegace byla přítomna na pražských Jungmannových slavnostech v červenci 1873, na oslavě jubilea Otilie Sklenářové-Malé, pohřbu paní Anny Náprstkové (matky Vojty Náprstka), jedné ze zakládajících členek atd.

Spolek tedy v prvních letech, přestože v obecném ohledu to byla léta krizová, „*nezůstal, jako většina ženských podniků, vzet na půl cesty, ztrototavši se o úskalí, skrze něž jest ženě projíti, než se dostane na svoje nové a přirozené dráhy. Na těchto drahách má se státi člověkem a muže tudíž rovna, ale musí zůstatí přitom ženou. Nemá tedy jednati stůj co stůj otrocky nebo pohodlně, dle mužských vzorů, nýbrž původně a samostatně, tak, jak to vyžadují poměry její ženskosti*“⁸. Spolu s rostoucí prestiží vzrůstaly i řady členek. Největší přírůstek je patrný v řadách žákyň⁹.

⁷ *Národní listy* 1. 7. 1870.

⁸ Výňatek z proslovu S. Podlipské po zvolení starostkou spolku 29. listopadu 1869. Cit. podle sborníku *Čtyřicetá výroční zpráva Tělocvičného spolku paní a dívek pražských z a rok 1869–1909*, Praha 1909, s. 9–10.

⁹ V r. 1869 v době založení měl spolek 22 činných, tj. cvičících členek, 27 členek zakládajících a 68 přispívajících. Žákyň bylo 32, o pět let později už 86. Poměr členů cvičících a necvičících se postupně obrátil ve prospěch činných, skutečně sportujících členek. I v Sokole bylo v prvních desetiletích po založení spolku vysoké procento necvičících (30–50 %).

Obr. 1. První pražské cvičenky, docházející do Malypotrovy tělocvičny před založením Sokola

Nastoupený směr spolek dodržoval i v dalších letech, kdy se vyměnily osobnosti v jeho vedení¹⁰. Místo všeobecně známých dam, spisovatelek a manželek významných mužů, které jediné vahou své morální síly a vážnosti mohly dokázat, že spolek přežil a dokonce prosperoval (aniž by samy musely odložit krinolínu a rukavičky), přicházejí nositelky méně zvučných jmen, zřejmě však zcela oddané myšlence ženského tělocviku i širšího vzdělávání. Stabilnější se jeví cvičitelský sbor, po dlouhá léta vedený Klemeňou Hanušovou. Ta byla také autorkou sestav a skladeb předvedených na druhém veřejném cvičení 28. května 1875. I toto vystoupení bylo všeobecně pozitivně přijato. Odbývalo se jako obvykle v tělocvičně Sokola, která byla prakticky jediným místem, kde ženy mohly nejen veřejně vystupovat, ale i cvičit v běžných pravidelných hodinách. Vlastní tělocvičnu spolek nikdy neměl.

Vznikal tak vztah jisté závislosti na Sokolu. Spolek sice měl vlastní právní subjektivitu, ale v praxi byl zcela odkázán na pronájem prostor ke cvičení a přirozeně i šaten a celého zázemí. Musel přispívat i na otop a světlo (moderní budova Sokola postavená J. Fügnerem měla plynové osvětlení).

Pocit vlastní nezávislosti byl oslabován i systémem organizace, v pod-

¹⁰ V r. 1874 se S. Podlipská vzdala starostenství a na její místo byla zvolena náměstkyně pí. Karla Marešová, postupně se vyměnilo celé představenstvo.

statě převzatým i s terminologií ze Sokola: starosta(ka) v čele organizace, výbor, cvičitelský sbor vedený náčelníkem(nicí), sbor pomahatelů(telek), členstvo cvičící a necvičící, žactvo. Velmi těsné byly osobní vazby zakladatelů obou organizací. Byla zde už zmínka o paní Fügnerové a její dceři, budoucí Tyršově manželce. I v dalších letech se objevují jak ve spolku paní a dívek, tak v Sokole stejná jména¹¹. První cvičitelky byly Tyršovými žákyněmi.

Závislost na Sokole byla patrná i v prvním ženském cvičebním kroji. Střihová soustava musela samozřejmě respektovat dámský oděvní styl, ale materiál a barvy byly stejné: silnější plátno režné barvy a červené punčochy (místo mužské červené košile). Střih tohoto „sportovního kompletu“, zdobeného červenými lemovkami, byl dost odvážný. Široká přepásaná blůza sahala ke kolenům a pod ní vykukovaly okraje nohavic ze stejného materiálu. Boty byly buď měkké, šněrovací, nebo nízké střevíce. Cvičitelky opět stejně jako v Sokole měly v pase převázanou modrou šerpu.

Vztah obou organizací byl velmi blízký, intenzivní a probíhal jak po oficiální linii, tak i na základě příbuzenských a neformálních kontaktů. Přitom je jasné, že Sokol zaujímal k ženskému spolku vztah spíše protektorský, vědom si své převahy materiální i zcela přirozeného nadřazeného postavení mužského společenství.

V prvních letech byl tento stav oběma stranami akceptován a byl tedy nekonfliktní, přátelský. Sedmdesátá léta nebyla dobou pro ventilaci „ženské otázky“ a sesterský ženský spolek byl snad v jistém směru i morální posilou Sokolu, který právě procházel kritickým obdobím své existence¹².

V Sokole bylo otázkám vnější reprezentace, symboliky, formám vzájemných vztahů mezi členy i otázce kroje¹³ věnováno neobyčejně mnoho pozornosti. V ženském spolku naopak byla tato témata spíš okrajová, podružná. Představenstvo se příliš netrápilo tím, že nemá k dispozici něco, co by se dalo nazvat klubovou místností. Výbor a cvičitelský sbor se k poradám scházel v bytech svých členek a hostitelka při té příležitosti podávala malou svačinu.

Také nebyla vypracována žádná závazná pravidla pro společenský styk. Navenek byly členky samozřejmě „sestrami“ a ve vzájemné korespondenci se Sokolem je oslovení „drazí bratři“ a „drahé sestry“ jedině možné. V běžném styku však zůstalo tehdy mnohem obvyklejší vykání a také oslovení paní nebo

¹¹ Např. manželé Pallovi, jeden z dalších významných funkcionářů Sokola, J. Scheiner, byl bratrancem R. Tyršové atd.

¹² V 70. letech výrazně poklesl počet členů Sokola. Některé venkovské jednoty zcela zanikly nebo se spojily s hasičskými sbory.

¹³ Štěpánová, I.: Formování a funkce sokolského kroje v české společnosti 60. a 70. let 19. století, *Český lid* 84, 1997, č. 2.

slečno bylo chápáno jako přirozené. Tato titulatura přetrvává i v oficiálních zápisech z porad a schůzí ještě v prvním desetiletí 20. století. Vykaly si i členky cvičitelského sboru a jen mladší generace se případně oslovovala křestním jménem. Pokud si některé dvojice tykaly, bylo to ostatními chápáno jako jejich výhradně soukromá záležitost¹⁴. Nebyla tu zřejmě pociťována potřeba překračovat vžitou společenskou konvenci jako v mužském Sokole, kde demokratické tykání a oslovení „bratře“ bylo od počátku existence spolku závazné.

Členky organizace neměly rovněž potřebu spolkového praporu, neodmyslitelné součásti vnější reprezentace a symboliky Sokola. Pokud se objevily na veřejnosti jako oficiální zástupkyně svého společenství, bylo to vystoupení zcela skromné. Neexistovala paralela k efektnímu mužskému sokolskému kroji. Jediný spolkový šat byl cvičební, pochopitelně zcela nepoužitelný pro jinou příležitost¹⁵. Vztah k spolkovému kroji byl v ženské organizaci mnohem vlažnější než v Sokole, kde docházelo k dramatickým výstupům a temperamentním diskusím na shromážděních i později na stránkách spolkového časopisu¹⁶.

Ženy také nepořádaly hlučné masové výlety tak typické zejména pro počáteční období činnosti Sokola. I tyto akce byly výlučně mužskou záležitostí a byly regulovány dosti přísnými předpisy výletního řádu¹⁷. Ženská aktivita byla směřována, pokud pomíneme vztahy se Sokolem, převážně k ženské veřejnosti a dalším ženským spolkům. Její publicita nemohla být tak široká. Navíc „generace zakladatelek“ neomezila svou činnost na tento jediný spolek. Byly vlastně u všeho, co se ve společnosti odehrávalo. Vedle obvyklé role manželek a hostitelek byly činné v dalších organizacích, které mají svůj počátek v druhé polovině 60. a počátku 70. let, v Americkém klubu dám založeném r. 1865¹⁸ a v už zmíněném Ženském výrobním spolku českém, který začíná působit v r. 1871¹⁹.

¹⁴ Pro ilustraci může posloužit vztah Renaty Tyršové a Terezy Novákové, vrstevnic, vzdálených od sebe jediný rok, které v dětství společně cvičily a v dospělosti je svedl zájem o lidovou kulturu. V bohaté korespondenci se oslovují „slovutná paní, milostivá paní apod. (pozůstalost Terezy Novákové, Literární památník národního písemnictví Praha, pozůstalost R. Tyršové, Tyršovo muzeum tělesné výchovy a sportu).

¹⁵ Nabízí se tu zajímavé srovnání. Mužský kroj byl původně koncipován jako reprezentativní a symbolický oděv, ve kterém se mimo jiné i cvičilo. Teprve v průběhu doby vzniká potřeba speciálního cvičebního úboru, zcela účelového, praktického, odlišného od slavnostní formy šatu. V ženském tělocvičném spolku probíhal vývoj zcela opačně.

¹⁶ *Časopis Sokol*, roč. 3, 1873.

¹⁷ Tyto výlety byly čistě mužskou záležitostí a i pro ně byla vydána přesná pravidla. Účastníci nesměli na výlet, někdy fyzicky hodně náročný, brát s sebou ani hůl, ale např. ani psa.

¹⁸ Funkcionářkami Amerického klubu dám byly Sofie Podlipská, Karolina Světlá, V. Lužická-Srbová, R. Fügnerová-Tyršová atd. Viz Secká, M.: Americký klub dám, *Český lid* 82, 1995, s. 56n.

¹⁹ Ženský výrobní spolek byl prvním vzdělávacím ústavem pro dívky. V jeho čele stály Karolína

Obr. 2. Anna Ptáčková, členka předsednictva Tělocvičného spolku paní a dívek v r. 1911

Zdá se, že vývoj (pražských) ženských spolků neprocházal v 70. létech nějakou citelnou krizí nebo stagnací, spíše naopak, i když je třeba znovu zopakovat, že členstvo i předsednictva těchto organizací se rekrutovala z úzké vrstvy předních měšťanských česky smýšlejících rodin. Je tedy logické, že většina lidí působila ve většině spolků současně.

Tělocvičný spolek paní a dívek pražských prosperoval i po odchodu původního předsednictva. V polovině 70. let se činnost zaměřila i na dívky s ortopedickými vadami a vadami růstu. Jako hospitantky se práce spolku zúčastnily zájemkyně ze Srbska atd. Po první desítky let se členky mohly podívat zpátky s dobrým pocitem. Přesto se zdá, že toto jubileum nebylo nějak honosně oslavováno. Patetický byl projev Elišky Krásnohorské²⁰, objevily se ohlasy v denním tisku, v Umělecké besedě byl uspořádán koncert a to bylo vše. Spolkový sokolský časopis v té době neexistoval, a tak se výročí vzpomnělo jen malou interní slavností.

Světlá (později Eliška Krásnohorská), S. Podlipská, A. a M. Srbovy, D. Hanušová (sestra Kl. Hanušové), M. Čelakovská a další. Fialová, P.: Zásluhy dr. Elišky Krásnohorské o Ženský výrobní spolek český a jeho školy. In: *Ročenka Dobročinného komitétu*, Brno 1947, uspoř. P. Antošová, s. 135–141.

²⁰ „...Těm dík a čest, kdož ohněm slunné myšlenky a / krásou ideálu srdcím pravdu věští, / kdož na národu všecky jarní ratolesti / pak ducha vštěpují – i v duši dívenky, / kdož z odpudlických bledů matně křížovavky / v kraj rodný vedou české dcery, matky, / jež učí se svůj krasší úkol znáti / a milovati lepší lidstva cíl... / Však chceme krásnou vůli skutkem zříti / i blahé myšlence dát sílu – perů k letu / a statně ženy české odchovati světu.“ Fond Tělocvičný spolek paní a dívek pražských B XIV, 1879, proslov E. Krásnohorské k desetiletému trvání spolku.

Následující období, opět trochu paradoxně s vývojem Sokola, bylo klidné, spolek pracoval ve vyjetých kolejích a nedělo se tu nic, co by poutalo zvláštní zájem veřejnosti. Zdá se, že se ženské aktivity obrátily jiným směrem, i když oba základní aspekty, emancipace a vlastenectví, zůstávají. V centru dění je především Ženský výrobní spolek a záhy, od r. 1873, i Ženské listy, které zprostředkovávají kontakty i s mimopražskými ženskými sdruženími. V podstatě celá 80. léta byla v Tělocvičném spolku paní a dívek léty spokojeného a nevzrušeného existování. Spolek se scházel k pravidelným cvičením, poradám a schůzím, udržoval už zavedené kontakty. Teprve koncem tohoto období se objevuje nová činnost. Od r. 1887 je otevřeno cvičení i pro zcela malé děti předškolního věku „rejiště dětské“. O rok později členky začínají pravidelně pěstovat zpěv. Je to v jistém smyslu návrat ke kořenům, protože už v zakládací listině podobně jako v mužském Sokole je výslovně konstatováno, že „účel jednoty jest, aby pěstoval se tělocvik ve spojení se zpěvem“²¹. Pravděpodobně v této době byl vydán nedatovaný sborníček uložený v archivních materiálech spolku. Je vidět, že ženám nevyhovoval tehdy už bohatý sokolský zpěvník. Měly svůj vlastní repertoár, texty zpívané na nápěvy známých, většinou lidových písní. Snad nejvýmluvnější je sloka delší skladby podle melodie Moravo, Moravo:

*...Vlasti má, vlasti má, vlasti moje milá!
Pro tebe dcera tvá chce být otužilá!
Chce své údy tužit, aby sílu měla
by tvá píseň krásná na kraj světa zněla...²²*

Devadesátá léta přinášejí nové oživení zájmu o ženský tělocvik. Není to už exkluzivní záležitost malé skupinky lehce výstředních dam a slečen, ale jedna z možností ženské spolkové činnosti, která byla veřejností přinejmenším tolerována. Vedle řady organizací, které vznikaly ve venkovských městech a snažily se zatím neúspěšně začlenit pod ochranná křídla Sokola²³, setrvává Tělocvičný spolek paní a dívek na své právní samostatnosti. Spolek už vstupoval do třetího desetiletí své činnosti a šíře jeho zájmů se rozrůstala. Od r. 1890 organizoval kurzy pro zájemkyně o složení privátních učitelských zkoušek z tělocviku, určené především industriálními učitelkám, které byly často touto výukou pověřovány. Současně magistrát

²¹ Přípis c.k. místodržitelství, rub listiny se žádostí o povolení s datem 18. srpna 1869, 1a 1869–1870.

²² Nedatovaná brožurka Pochody Tělocvičného spolku paní a dívek pražských.

²³ Sokol byl původně čistě mužskou organizací. Počátkem 90. let začínají po venkově vznikat „ženské odbory“, se kterými si místní sokolské jednoty nevědí rady. Rozpačitost ve vztahu ke cvičícím ženám trvala dlouhá léta i ve vrcholných sokolských orgánech.

přidělil spolku zahradu Na Bojišti. Členky tu mohly pěstovat květiny a získat tak i jistou odbornou kvalifikaci. V zimě se zahrada používala jako kluziště. Významné byly i kontakty s právě otevřenou Minervou. Studentky prvního dívčího gymnázia absolvovaly zcela zdarma kursy tělocviku pod vedením učitelek spolku paní a dívek²⁴. Opožděně r. 1891 vydaný leták ke dvaceti-letí spolku mohl bilancovat: „*Tělocvičný spolek paní a dívek jest spolek směru přísného, jest spolek ryze vlastenecký i dobročinný. Spolek pracuje, aby dorost dívcí, mládež, to jádro národa, bylo zdraví pevnějšího, otužilejšího, pracuje ku povzbuzení citu vlasteneckého, hledí dle svých sil, aby i nezámožným dívkám poskytovalo se dobrodiní zdraví a osvěžení, ujímá se ubohých dívek křivě rostoucích, on pracuje i k rozšíření drah působnosti ženské, odchováváje cvičitelky na venek a upozorňuje dívky na zdravé pěkné zaměstnání s květinami, kteréž především na venkově při mnohém dámském spolku pěstiti by se mohlo a schopno jest otevřítí pěknou novou dráhu přiměřené práce ženské...*“

Jiná byla situace u nově vzniklého společenství pražských cvičících žen. Tělocvičný kroužek dam vyšehradských byl založen r. 1891 a dosti vehementně se domáhal začlenění do vyšehradského Sokola. Jejich žádost byla zpočátku striktně zamítnuta, ale protože podobné situace vznikaly i jinde, musely se nejvyšší orgány Sokola čas od času tímto problémem zabývat. Popravdě řečeno se tato otázka „*stala bolestivým místem organizace sokolské, jehož dlouho nikdo se nechtěl dotýkati*“²⁵. V této fázi vývoje se už skutečně jednalo o problematiku ženské emancipace v pravém slova smyslu a předsednictvo České obce sokolské jí bylo zaskočeno. Dotazy, zda lze do Sokola přijímat ženy, respektive zakládat v jeho rámci ženské odbory, se množily. Vedení Sokola se k závěrům propracovávalo pomalu a těžce. Situaci ovšem bylo nutno řešit. Do r. 1897 bylo rozhodnutí ponecháno na jednotlivých jednotách. Ženy cvičily, spolky fungovaly pod různými názvy a jejich vztah k Sokolu reálně existoval, neměl však statutární formu. Postavení Tělocvičného kroužku dam vyšehradských bylo takové, že byl považován za „*dámský odbor jednoty*“, členky platily stejné příspěvky jako sokolové, ale neměly v organizaci žádná práva.

Ještě v březnu 1896 prohlašuje Česká obec sokolská, že „*ženské za členy*

²⁴ *K rukám slč. Kl. Hanušové. / Slavný výbore Tělocvičného spolku paní a dívek pražských! / V Hluboké účte podepsaný výbor spolku Minervy vzdává slavnému výboru Tělocv. spolku paní a dívek pražských nejvroucnější díky za nezištnou obětavost a ochotu, kterou týž Minervě prokázal, udílev začkám střední školy její ve 2. pololetí šk. roku 1890/91 bezplatně vyučování tělocvičné a prosíme, by nezkrácená přízeň slavného spolku i na příští léta ústavu našemu vlídně byla zachována. / V účte nejoddanější výbor Minervy / spolku pro ženské studium v Praze / Jos. Baudiš / t.č. před-seda. / V Praze, 23. června 1891. Fond spolku 3-6-1 Koresp. přijatá 1891.*

²⁵ Weber, A.: Vývoj ženské otázky v sokolstvu, *Shorník sokolský* 1912, s. 116.

jednot přijímány býti nemají a kde je potřeba, budiž tělocvik dívčí zařaden do způsobilosti cvičení dorostu.“ Tento výrok ovšem zcela ignoroval situaci, že ženy, ať už je jejich statut jakýkoli, v Sokole skutečně cvičí. Následovala tedy vyjádření, postupně upravující „ženskou otázku sokolskou“. V listopadu a prosinci 1897 formuluje Česká obec sokolská věc takto: „*bud'ťž všude, kde poměry tomu dovolují, zřizovány ženské tělocvičné odbory, aneb jiným vhodným způsobem zaveden tělocvik žen*“²⁶. To byl značný pokrok. Možnost oficiálního založení ženských odborů Sokola využila hlavně venkovská města, v Praze pak přirozeně ženy z vyšehradského kroužku a brzy i další. Přesto nebyla pozice ženských odborů zdaleka rovnoprávná. O jejich postavení, aktivním a pasivním volebním právu, autonomii a dalších otázkách se diskutovalo ještě mnoho let.

Tělocvičný spolek paní a dívek pražských se těchto diskusí nezúčastnil. Jeho vedení bylo spokojeno se svým formálně nezávislým postavením a snahy o změnu se objevily až s příchodem mladších cvičitelek o více než desetiletí později. Vlastní samostatnost však spolku nebránila v kontaktech s ostatními sokolskými ženskými odbory. Dne 21. listopadu 1893 spolek uspořádal s ženským odborem Sokola v Chrudimi veřejné cvičení, bohatě navštívené a dobře hodnocené. Tato akce byla ovšem jen nesmělým pokusem ve srovnání s I. veřejným cvičením českých tělocvičných spolků a odborů ženských v Praze, konaným 11. dubna 1898. K této příležitosti byl vydán ilustrovaný leták (viz báseň v úvodu) s programem a verši. Zúčastnilo se mimo organizujícího Tělocvičného spolku 29 dalších ženských odborů a spolků z celých Čech (jen z Prahy to byl odbor vyšehradský, staroměstský, malostranský a dva smíchovské). Na programu byla prostná i cvičení na náradí a z dobových komentářů vyzařuje místy údiv nad tím, že ženy, zcela ponechány samy sobě, dokázaly všechno zvládnout po stránce organizační i obsahové²⁷. Byly tak „*vyvráceny liché předsudky proti ženskému tělocvikovi v řadách sokolských panujících*“²⁸. Přesto i tato akce, konaná přirozeně opět v tělocvičně pražského Sokola, by bez jeho ochoty k propůjčení sálu a zařízení nebyla myslitelná. Představenstvo Tělocvičného spolku také posílá jako ostatně při všech podobných příležitostech Sokolu oficiální poděkování²⁹.

²⁶ Tamtéž s. 118.

²⁷ Program byl zřejmě dost fyzicky náročný, vedle prostných se cvičilo na stole, koni na dél a na šíř, na bradlech, hrazdě a kruzích.

²⁸ Šourková, R.: *Historický vývin ženských odborů*. In: *Přívodce výstavou sokolskou v Radnici staroměstské v Praze. VI. slet všesokolský v Praze 1912*, s. 67n.

²⁹ *Slavnému správnímu výboru tělocv. jednoty Sokol v Praze. / Drazí bratři! / V úctě podepsané*

Toto veřejné cvičení bylo dalším impulsem pro oživení diskuse o postavení ženských odborů v rámci Sokola. V samotném jeho vedení byly názory na ženskou otázku rozptýleny v dosti širokém spektru od zcela nesvéprávného postavení na úrovni dorostu až k postavení relativně samosprávnému³⁰. Nic nevyřešil ani první sjezd ženských odborů v r. 1898, ani diskuse na stránkách Věstníku a Sborníku sokolského v následujících letech. V r. 1900 byl změněn název z původních odborů dámských na ženské a ve Věstníku sokolském se objevila pravidelná rubrika Věstník ženských odborů.

Významná byla účast žen na IV. všesokolském sletu v r. 1901. Ženské vystoupení (900 cvičenek) se poprvé stalo částí programu a bylo všeobecně dobře přijato. Počet ženských odborů v Sokole vzrůstal³¹. Tím víc vystupovalo do popředí výlučné postavení Tělocvičného spolku paní a dívek. Podržoval si svou nezávislost i původní název, který se pomalu stával anachronismem. Blížila se doba, kdy muselo dojít ke konfliktu uvnitř organizace. Spolek měl stejný nebo velmi podobný program jako ostatní ženské odbory, avšak zároveň lpěl na své emancipaci a nezávislosti mnohem víc než ony. Přesto v r. 1902 dochází k formálnímu aktu volného začlenění Tělocvičného spolku do České obce sokolské. Spolek měl dále svou autonomii, nebyl v postavení ženského odboru podřízeného určité jednotě, takže z nového statutu mohl spíše profitovat³².

Největší názorové střety probíhaly v letech těsně před první světovou válkou. Nešlo v nich už dávno o ženský tělocvik, ale o postavení žen jako takové. V tělocvičných organizacích, které se shodou okolností staly zřejmě prvními spolky, kde se setkávala zájmová činnost mužů i žen, se diskuse pochopitelně soustřeďovala na právní postavení části členstva a kopírovala tak v jistém smyslu celospolečenský vývoj ženské otázky. Vysoké morální

dovolují si vysloviti srdečně díky za laskavé propůjčení tělocvičny a šaten ku připravným zkouškám i cvičení, jakož i za veškerou ochotu sl. správního výboru, jež u příležitosti I. veřejného cvičení českých žen takým způsobem osvědčena byla. Prosíce o zachování přízně v době příští znamenají se za výbor ku uspořádání I. veřejného cvičení žen českých. / B. Souřková, t.č. jednateřka. / A. Slavíková, t.č. předsedkyně. Fond spolku 3a – Korespondence odeslaná 1869–1914, dopis z 13. 4. 1898.

³⁰ Na přechodnou dobu byl doporučen (nikoli ale přijat jako závazný) značně nedemokratický návrh, umožňující členkám jednot pouze tzv. autonomii, tedy funkci předsedkyně, místopředsedkyně, jednatelky, náčelnice a čtyř členek předsednictva. V tomto orgánu byl zastoupen i mužský delegát s právem veta. V centrálním správním výboru jednoty členky ženského odboru zastoupeny nebyly. *Sborník sokolský 1902*, s. 88–92.

³¹ V r. 1899 bylo v rámci Sokola 60 odborů, r. 1900 již 74 a ve sletovém r. 1901 vzrůstá počet na 111.

³² V dopise z 20. června 1902, adresovaném výboru České obce sokolské se píše: „Pokládáme za svoji povinnost vzdáti vřelé díky slavnému výboru za jeho snahu a přičinění, s kterým se ujal a provedl přivtělení spolku našeho k České obci sokolské...“ Hned v další korespondenci následuje série žádostí o propůjčení tělocvičny a galerie pro dětskou výborovou zábavu, přednášku, besídku, žádost o slevu nájemného atd. (3a Korespondence odeslaná 1869–1914).

ohodnocení sklidily sice ženy, které vystoupily na V. sletu v r. 1907 (2400 cvičenek), ale jejich postavení v rámci Sokola zůstávalo nevyřešené. Byl to problém, který mužské vedení Sokola téměř rozvrátil. Jednotliví funkcionáři nebyli s to dohodnout se na jednotném řešení³³.

Jednotné ovšem přestávalo být i předsednictvo Tělocvičného spolku. Vznikal tady především generační konflikt mezi výborem, vedeným v té době dlouholetou starostkou Annou Slavíkovou, a mladším cvičitelským sborem. Šlo o to, zda má spolek setrvat ve své nezávislosti, maximálně emancipovaný, ale v podstatě odtržený od masy ženských odborů, nebo zda má s nimi splynout a vzdát se svého postavení. Starší členky představenstva preferovaly prvou alternativu, mladší cvičitelky, zastupované energickou mluvčí E. Roudnou, se přikláněly ke druhé variantě.

Na valné hromadě v dubnu 1909 převážil ještě názor starostky Anny Slavíkové: „*Příboj rozbouřených vln ženské otázky v Sokolstvu bude doléhati na základy a složení spolku našeho a tu bude třeba semknutí veškerého členstva v jediný pevný šik, který v lásce a svornosti hájiti bude zdravý odkaz šlechetných zakladatelek a geniálního zakladatele Tyrše tak, že spolek náš nejen že v základech se nezachvěje, ale pro budoucnost nezmarne se upevní a vyjde ze zápasu jako vítěz, přinášející ženské otázky sokolské zdravé rozluštění, a tím nejen ženě české, ale i ženě slovanské veliké poslání. Od mládí tkví mi v duši veliký ideál ženy slovanské volné, pout nevolnictví zbavené, v jediný svaz spojené a pracující společně za blaho a štěstí veliké rodiny slovanské – proč neměl a nemohl by tento ideál uskutečnit se v Sokole?*“³⁴.

Představenstvo spolku vedlo čilá jednání se zástupkyněmi ženských odborů Sokola. Problém postavení žen byl, jak je patrné z předchozí citace, chápán jako (nadnárodní) politikum, zároveň ale i používán silně emotivně. První písemná zmínka o neshodách v představenstvu spolku se objevuje v zápisech výboru na schůzce s delegátkami některých pražských ženských spolků. Starostka Anna Slavíková „vzdává úctu tomu, že každý sokol podrobuje se kázni, ale ženám bylo dosud jen diktováno, žena je přehlížena

³³ V sešitě se zápisy výborových schůzí Tělocvičného spolku paní a dívek z let 1909–1914 (krabice 2, a-a-1 17) je v zápise z 21. 4. 1909 zachycena zpráva o průběhu jedné ze schůzí představenstva České obce sokolské, na kterou byly pozvány delegátky spolku, starostka Anna Slavíková, jednatelka a pokladní: „p. dr. Novotný mluvil pro volební právo žen (v rámci Sokola I.Š.), ostatní, jako p. dr. Scheiner, Urban a Kavalír rozhodně proti. Naše tři dámy byly žádány o dobrozdání. Podaly proto svůj vlastní návrh, aby ženy měly samosprávu, ale aby byly přičleněny k župám a tím k obci s rovnými právy. Mužský výbor pošle delegáta do schůzí ženských a naopak ženy budou mít delegátku ve schůzi výboru mužského. Výbor (Tělocvičného spolku I.Š.) mlčky přijímá návrh těchto tří dam za svůj.“

³⁴ Zapisník výboru z valných hromad Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, krabice 2, a-a1-17.

jako člověk myslící". V replice na toto vystoupení se ozývá z úst hlavní oponentky Elišky Roudné, že spolek vystupuje aristokraticky, nesokolsky, členky si ani netykají. Napadená předsedkyně se brání, argumentuje, že lepší kruhy se pak Sokolu vyhýbají, studenti nemají zájem. Další zapsaná diskuse už sklouzává do osobních invektiv typu: komu vadí tykání, ten není inteligentní atd.³⁵

Konflikt se stále stupňoval a je možné jej sledovat dokonce z pohledu obou zúčastněných stran ze zápisníku výboru a zápisníku cvičitelského sboru³⁶. Cvičitelky zavedly od června r. 1909 ve cvičebních hodinách všeobecné tykání. V lednu 1910 přicházejí s návrhem, aby ve výboru bylo zastoupeno více cvičících (tedy aktivních) členek. Bojovná E. Roudná, jediná členka spolku, která měla státní zkoušku z tělocviku a byla jistě charismatickou osobností, postupovala na hodnostním žebříčku. V r. 1910 se stala místonáčelnicí a za několik měsíců po rezignaci dosavadní náčelnice nastoupila na její místo. Mezitím pokračovalo dohadování a zasedal „smírčí soud“, který vynesl zcela nezávazný alibistický verdikt. Většina členek snad ani nechápala, o co jde. Možná, že nemuselo docházet k tak dramatickým výstupům a osobnímu osočování, protože bylo jen otázkou času, kdy Tělocvičný spolek splyne s ostatním ženským hnutím a stane se jedním z odborů. Snaha starší generace byla donkichotská, až dojemná v boji o udržení vlastní, relativně samostatné existence. Mladší cvičitelky hodnotily situaci mnohem realističtěji. Věděly, že se budou muset vzdát větší části práv, ale celkem správně usuzovaly, že bude záležet hlavně na nich samých, aby si své postavení v Sokole postupně vybojovaly. Energie a odvaha jim rozhodně nescházely.

V těchto diskusích skoro zaniklo 40. výročí trvání spolku. Oslavy se posunuly až na březen následujícího roku (1910). Rozladění se objevuje v textu brožurky vydané k této příležitosti³⁷ a odraz neutěšených vztahů ve spolku se promítá i v textu blahopřejného dopisu Sokola³⁸. Vleklo se dohadování

³⁵ *Tamtéž*, zápis ze schůze odboru zástupkyň Tělocvičného spolku paní a dívek a ženských odborů ze Žižkova, Nuslí a Vršovic 24. června 1909.

³⁶ Krabice 1, 21 9-6-2 Zápisník cvičitelského sboru 1907–1913.

³⁷ „*Povázíme-li, jak těžko ještě dnes razí si cestu spravedlivé požadavky žen, toužících po zrovnoprávnění ženy s mužem, musíme v hlubokém obdivu pohlížeti k našim zakladatelkám...*“ Z řeči, pronesené starostkou na slavnostní schůzi ke 40. výročí Tělocvičného spolku paní a dívek pražských v neděli 6. března 1910 v tělocvičně Sokola pražského. In: Čtyřicátá výroční zpráva Tělocvičného spolku paní a dívek za rok 1869–1909, Praha 1910, s. 7.

³⁸ „... A více nežli nejvznešenější chvalozpěvy platí 40 pražských let slavného spolku, kteráž znamenají plno úsilí, plno píle a nadšení, žel, že však i trpkosti a hořkosti. Než s hrdostí a pýchou můžže slavný spolek ohlédnouti se na vykonanou práci...“ *Dopis správního výboru Sokola pražského z 5. března*, podepsaný starostou dr. J. Scheinercem (3-6-1 Korespondence přijatá, 1869–1921).

Obr. 3. „Sokolovka“ – sokolský pochod

o postavení ženských odborů a nekonečný se zdál i konflikt uvnitř spolku. Mnoho sil se vyčerpávalo potyčkami a vlastní činnost tak byla skoro paralyzována. V průběhu roku 1911 z velké většiny rezignovaly na své funkce ty představitelky spolku, které nesouhlasily s jeho začleněním do ženských odborů Sokola³⁹.

Ustavující schůze nového výboru se sešla 6. března 1912 a dostala za úkol vypracovat i nové stanovy podle stanov České obce sokolské a za pomoci jejího delegáta. Proces sblížení se Sokolem byl nastartován a bylo důležité, aby proběhl rychle, protože v létě téhož roku byl plánován VI. všesokolský slet. Návrh nových stanov, jednacího řádu a názvu spolku byl prodiskutován na výborové schůzi 1. dubna a schválen valnou hromadou 24. dubna. Nové stanovy, schválené pražským místodržitelstvím 23. května, se daly okamžitě tisknout ve dvoutisícovém nákladu. Organizace měla nyní „podvojný“ název: *Ženský odbor Sokola pražského, dříve Tělocvičný spolek paní*

³⁹ Zápisník cvičitelského sboru, 4. října a 24. listopadu 1911. Ohlasy na rozpory ve spolku se objevují i v tisku, v Čase, Samostatnosti a Politice.

a dívek pražských. Tento název nebyl konzultován s výborem Sokola, nelíbil se a rozladění bylo vyjádřeno jak ústně, tak dopisem. Doslovná formulace zněla, že výbor „nepožádal o dovození přijetí nové jméno“. Reakcí byl vysvětlující a omluvný dopis⁴⁰, operující jednak s tím, že na sletu (v červnu t.r.) chtěly už ženy cvičit pod novým názvem, vyjadřujícím spojení se Sokolem, jednak „nechtěly jsme našim členkám o letošním sletu všesokolském způsobiti znovu nepříjemnosti poznámkami ostatních sester z odborů ženských, kterým náš bývalý název v organizaci sokolské právem se nelíbil, a proto uspíšily jsme přeměnu stanov...“

Spolek se tedy stal jedním z ženských odborů. Ztratil své výjimečné postavení, které však bylo, jak se zdá z citace, mladším členkám spíše na obtíž. O sletu řídila ženská vystoupení z velitelského můstku jistě spokojená Eliška Roudná. Přehlížela řady žen oblečených v modrých cvičebních úborech s bílými límcí, cvičící převážně s kuželi, i zástupy žákyň, jejichž náročné vystoupení narušilo špatné počasí.

Situace se uklidnila, nejhorší emoce vyprchaly. Odstupující Anna Slavíková dostala dokonce od nového vedení odboru diplom. Říká se, že dějiny píše vítěz, a tak byla tato malá historie ve výroční zprávě za rok 1912, podepsané novou starostkou Julií Kretšiovou, interpretována takto: „Vystřídaly se síly ve vedení spolku. Starší, zkušené pracovníce postoupily místo novým svěžím silám, které, doufám, s chutí vřhnou se do práce a vynasnaží se spolek náš netoliko udržeti na místě, kam přičinlivostí svou jej přivedly naše předchůdkyně, ale povznesou jej znovu na onu výši, odkud druhdy svítil probouzejícímu se hnutí ženskému v sokolstvu...“

Zatím ovšem zdaleka nebylo postavení tohoto „hnutí ženského“ ani v sokolstvu, ani mimo něj přijatelně vyřešeno. Příznačná je ukázka agendy v zápiscích výboru: 27. února 1913 byly na programu body:

- bufet, věneček
- pozvánka na schůzi ženských spolků
- subvence
- dvě pozvánky do schůze spolku pro volební právo žen (zúčastnilo se několik členek, hlavní řečnicí byla poslankyně B. Viková-Kunětická)
- účast na kursech řečnické školy.

Předsudky se lámou jen pomalu. Těžko hledat pro toto období výstižnější charakteristiku než slova jedné z významných představitelk ženského tělocvičného hnutí: „Podlehly jsme, ale myslím, jen k našemu prospěchu. Neboť

⁴⁰ Koresp.odeslaná, dopis výboru Sokola pražského z 13. prosince 1912.

domnívám se, že jest lepší postupný vývoj než náhlý převrat.. dle mého mínění nejsme dosud vychovány pro úplnou samosprávnost, schází nám důkladná zkušenost a důvěryhodná samostatnost. Emancipujme se dříve z područí a vedení mužů v tělocviku a ve vedení odborů dokažme, že dovedeme též samostatně pracovat po boku mužů. Uplatíme práci svou nejen po stránce tělocvičné, ale i po stránce vzdělávací jak v odborech, tak i v župě. Vychovejme si v odborech ženu po sokolsku i pro její vznešený úkol vychovatelky. Nezbavujme členky naše pelu ženskosti, nevychovávejme mužatky, ale družky, vědomé povinností nejen národních, ale i rodinných...“⁴¹

⁴¹ Šourková, B.: Historický vývin ženských odborů. In: *VI. slet všesokolský v Praze 1912. Průvodce výstavou sokolskou v radnici Staroměstské v Praze*, Praha 1912, s. 67.

Physical Education Association of Prague Ladies and Girls

Irena Štěpánová

The presented study examines the history of the Physical Education Association of Prague Ladies and Girls. The organisation was established in 1869, six years after the establishment of men's Sokol as the first ever association of this type.

From the very beginning, it was headed by prominent writers and wives of outstanding personalities. The association was not only a sports club, but an organisation with a strong Czech national focus. At the same time, from the beginning it tried to advocate equal position of women in education and social life. It fostered active contacts with other women's organisations, the Ladies' American Club and the Women's Czech Production Association (the same women actively worked at the same time in all of these associations). However, relationships with the men's Sokol were the most important ones. The association depended on the lease of its gym, it was organised along its lines, it used the same phraseology and there was also a large number of personal, friendly and family contacts.

Since the early 1890s, when the "women's question" started to become an urgent issue and when circles of training women started to be established in the countryside en masse, the leadership of Sokol felt compelled to settle their incorporation and statute within the organisation. But this development was very slow. In fact, the question was only resolved in the years after World War One.

In this process women's associations had to conquer a more equal position step by step. They were considered **just as** "minor ones". **They had** to pay full membership fees, while they had no **voting** right. The Physical Education Association of Prague Ladies only took part in this since 1909. At that time the Association was in the grip of a deep crisis, along with a conflict of generations. Older members defended their existent, relatively independent emancipated position within Sokol, they wanted to be included in the organisation as other women's associations and along with them sought gradual emancipation.

After a replacement at the leading positions in 1912, the association became the Women's Branch of the Prague Sokol. With this name, it took part in the Sokol VIth national festival in June 1912. The "women's question" in Sokol was only resolved in the inter-war period.